ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

“TARIXI ANBIYO VA HUKAMO” ASARINING O‘ZBEK MUMTOZ NASRI RIVOJIDAGI O‘RNI

Rahmidinova Mohlaroy Alisher qizi
Farg‘ona davlat universiteti filologiya fakulteti talabasi
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20100125

Annotatsiya: Ushbu maqolada Alisher Navoiyning "Tarixi anbiyo va hukamo" asarida aks etgan tarixiy-ma’rifiy qarashlar ko‘rib chiqiladi. Asarning yaratilish tarixi, janriy xususiyatlari va undagi payg‘ambarlar hayoti bilan bog‘liq lavhalarning ma’naviy-axloqiy jihatlari tahlil etiladi.
Kalit so’zlar: payg’ambarlar va hakimlar, o‘zbek adabiyoti, tarixnavislik, insoniy fazilatlar, didaktika, komil inson.

Abstract: This article examines the historical and educational views reflected in Alisher Navoi's work "The History of Prophets and Rulers". The history of the work's creation, genre features, and the spiritual and moral aspects of the scenes related to the lives of the prophets in it are analyzed.
Keywords: prophets and wise men, Uzbek literature, historiography, human qualities, didactics, perfect person.

Kirish

Insoniyat tarixini o‘rganish va undan xulosa chiqarish har qanday davr falsafasining markazida turgan. Sharq uyg‘onish davrining buyuk mutafakkiri Alisher Navoiy nafaqat turkiy she’riyatning cho‘qqisiga chiqdi, balki o‘z xalqining ma’naviy-tarixiy dunyoqarashini shakllantirishda muhim o‘rin tutgan nasriy asarlarni ham meros qoldirdi. Uning "Xamsa" yoki "Xazoyin ul-maoniy" kabi badiiy asarlari jahon e’tirofida bo‘lsa-da, mutafakkirning tarixshunoslik yo‘nalishidagi qarashlarini yorituvchi "Tarixi anbiyo va hukamo" asari uning ijodiy merosida alohida mavqega ega. Ushbu asar shunchaki o‘tmish voqealari bayoni emas, balki Islom olami madaniyati va antik davr donishmandligi o‘rtasidagi oltin ko‘prikdir. Navoiy "Tarixi anbiyo va hukamo" orqali insoniyatning ilk yaralishidan boshlab, islomiy payg‘ambarlar silsilasi va qadimgi yunon faylasuflari (hakimlari)ning hayot yo‘llarini turkiy tilda tizimli ravishda bayon etib berdi. Bu asar o‘sha davr kitobxoni uchun ham tarix darsligi, ham axloqiy-tarbiyaviy qo‘llanma vazifasini o‘tagan. Bugungi kunda ushbu asarni tadqiq etish, undagi tarixiy haqiqat va badiiy talqin masalalarini o‘rganish, Navoiyning tarixiy shaxslarga bergan bahosini tahlil qilish nafaqat navoiyshunoslik, balki o‘zbek davlatchiligi va ma’naviyati tarixini tushunish uchun ham g‘oyat dolzarbdir.

Adabiyotlar tahlili

Alisher Navoiyning tarixiy asarlari, xususan, "Tarixi anbiyo va hukamo" asari o‘tgan asrning o‘rtalaridan boshlab bir qator yirik olimlar tomonidan tadqiq etib kelinmoqda. Ushbu yo‘nalishdagi izlanishlarni shartli ravishda uchta asosiy guruhga bo‘lish mumkin:

-matnshunoslik va nashr ishlari: asarni ilmiy-tanqidiy o‘rganish va nashr etishda akademik Vohid Abdullayev hamda Porso Shamsiyevlarning xizmatlari beqiyosdir. 1960-yillarda Navoiy asarlarining ko‘p jildliklari (masalan, 15 jildlik va keyinchalik 20 jildlik) tayyorlanish jarayonida "Tarixi anbiyo va hukamo" asari ham ilk bor mukammal tartibda nashr etildi. P. Shamsiyev asarning qo‘lyozma nusxalarini qiyoslash orqali uning asl matnini tiklashga muvaffaq bo‘lgan.

-manbashunoslik va qiyosiy tahlil: Navoiyning ushbu asari qaysi manbalar asosida yozilgani masalasi professor Ibrohim Haqqulov va Nurboy Jabborov kabi olimlar tomonidan atroflicha o‘rganilgan. I. Haqqulov o‘z tadqiqotlarida asarning tasavvufiy va ma’rifiy ildizlariga to‘xtalib, Navoiyning "Qisas ul-anbiyo" an’analarini yangi bosqichga ko‘targanini ta’kidlaydi. N. Jabborov esa Navoiyning tarixiy asarlarini o‘rganar ekan, muallifning "tarixiy haqiqat" va "badiiy talqin" muvozanatini saqlash mahoratini yuqori baholaydi.

-janr va uslubiy tadqiqotlar: asarning badiiy va janriy xususiyatlarini filologik nuqtayi nazardan tadqiq etishda S. G‘aniyeva va A. Qayumovning ishlari muhim ahamiyatga ega. S. G‘aniyeva Navoiy

nasrining badiiy quvvati, jumladan, "Tarixi anbiyo va hukamo"dagi hikmatli so‘zlar va saj’ (nasriy qofiya) san’atining qo‘llanilishini tahlil qilgan. Shuningdek, xorijlik navoiyshunoslardan Bertels va A. J. Arberri kabi olimlar Navoiyning tarixnavislik faoliyatini umumiy baholaganlar.

Muhokama va natijalar

Navoiy payg‘ambarlar hayotini bayon etishda ularning mo‘jizalaridan ko‘ra, ko‘proq insoniy fazilatlari va sabr-bardoshiga urg‘u beradi, ularning komilligiga alohida e’tibor qaratadi. Masalan, Odam Safiyulloh insoniyatning ibtidosi va ilmga bo‘lgan ehtiyoji ramzi sifatida talqin qilinadi. Navoiy uning xatosi va tavbasi orqali insonning doimiy o‘zini isloh qilish jarayonini ko‘rsatib beradi. Nuh Najibulloh esa sabr va matonat timsoli. Navoiy uning qavmini to‘g‘ri yo‘lga chaqirishdagi qat’iyatini jamiyatni inqirozdan qutqarish modeli sifatida taqdim etadi:

Nuhki, to‘fondin omon topdi qutulmoq yo‘li,
Chun Haqqa topshirdi o‘zin, bo‘ldi Haqning quli.

Ibrohim Xalilulloh tavhid (yakkaxudolik) va saxovat ramzi sifatida gavdalanadi. Navoiy asarda Ibrohim alayhissalomning mehmondostligi va "Xalil" (do‘st) darajasiga qanday erishganini bayon etib, haqiqiy do‘stlik tushunchasini tahlil qiladi. Yusuf Siddiq go‘zallik va iffat timsoli bo‘lib tasvirlanishi bilan bir qatorda u adolatli davlat arbobi sifatida ham ko‘rsatiladi. Misr ocharchiligi davridagi oqilona boshqaruvi natija sifatida keltiriladi.

Navoiy asarning ikkinchi qismida Yunon va Sharq donishmandlarini (hukamo) keltirar ekan, ularni ilohiy ilhomdan bahramand bo‘lgan shaxslar sifatida tasvirlaydi, ya’ni ular aql va hikmat quvvatlaridir. Navoiy Luqmoni Hakimni tibbiyot va axloq ilmining ustodi deb biladi. Uning o‘g‘liga bergan o‘gitlari orqali muallif komil inson shaxsiyatini shakllantirish natijalarini ko‘rsatadi:

Luqmonki, hikmatdin topdi shon,
Har so‘zi dardga bo‘ldi darmon.

Aflotun (Platon) va Arastu (Aristotel) lar nafaqat faylasuf, balki podshohlarga yo‘l ko‘rsatuvchi maslahatchilar (masalan, Iskandarga ustozlik qilgan Arastu) sifatida ta’riflanadi. Navoiy bu orqali "ilm va saltanat ittifoqi" g‘oyasini ilgari suradi. Buqrot (Gippokrat) ning tibbiyot ilmining rivoji va inson sog‘lig‘ini saqlashdagi xizmatlari yoritiladi:

Buqrotki, tib ilmining ustodi erur,
O‘lgan tanga so‘zi ruhi shod erur.

Navoiy payg‘ambarlar tarixini (diniy asos) va hakimlar hayotini (dunyoviy aql) bir asarda birlashtirib, "Ma’rifatli inson ham iymonli, ham aqlli bo‘lishi kerak" degan g’oyani ilgari suradi. Har bir payg‘ambar yoki hakim hayoti muayyan bir axloqiy muammoning yechimi sifatida xizmat qiladi. Masalan, Sulaymon (a.s.) hayoti – adolatli hukmronlik, Dovud (a.s.) hayoti esa o‘z mehnati bilan kun kechirish (hunarmandlik) namunasidir. Navoiy ushbu murakkab tarixiy mavzularni turkiy tilda (eski o‘zbek tili) bayon etib, xalqning o‘z ona tilida yuksak ma’naviyatdan bahramand bo‘lishiga erishgan. Bu esa asarning ijtimoiy-siyosiy ahamiyatini belgilaydigan asosiy natijadir.

Xulosa

Alisher Navoiyning "Tarixi anbiyo va hukamo" asari bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ushbu asar shunchaki tarixiy ma’lumotlar to‘plami emas, balki Navoiyning ijtimoiy-falsafiy va etik qarashlarini o‘zida mujassam etgan mukammal bir konsepsiyadir. Navoiy ushbu asarda an’anaviy "universal tarix" (jahon tarixi) janrini turkiy tilda yangi bosqichga olib chiqdi. Asarning janriy o‘ziga xosligi shundaki, u tarixiy haqiqat (fakt), diniy rivoyat (qissa) va badiiy tasvir (nasr)ning o‘zaro uyg‘unligidan iborat. Bu esa asarni ham ilmiy manba, ham badiiy durdona sifatida qiymatli qiladi. Navoiy insoniyat tarixini ikki buyuk ustun — vahy (payg‘ambarlar) va aql (hakimlar) asosida tasvirlaydi. Muallifning fikricha, jamiyat taraqqiyoti va inson kamoloti nafaqat diniy e’tiqod, balki dunyoviy ilm-fan hamda qadimiy donishmandlik tajribasi bilan ham uzviy bog‘liqdir.

Asar o‘zbek adabiyoti tarixida "Qisas ul-anbiyo" (diniy qissa), "Tazkira" (biografiya) va "Nasihatnoma" (didaktika) janrlarining o‘zaro uyg‘unlashgan ilk turkiy namunalaridan biri sifatida baholanadi. Bu esa o‘zbek ilmiy va badiiy nasri imkoniyatlari naqadar kengligini ko‘rsatadi. Navoiy antik davr olimlari (Arastu, Aflotun, Buqrot) merosini islomiy dunyoqarash bilan muvofiqlashtirgan

holda, Sharq va G‘arb tafakkuri o‘rtasidagi vorisiylik zanjirini mustahkamlagan. Mazkur asar bugungi kun kitobxoni uchun ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan. Undagi adolatli boshqaruv, ilmga intilish va insoniy fazilatlarni ulug‘lash g‘oyalari hozirgi jamiyatimizning ma’naviy poydevorini boyitishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, "Tarixi anbiyo va hukamo" Navoiy dahosining tarixnavislik borasidagi yuksak salohiyatini namoyon etuvchi, o‘zbek milliy tafakkurining tarixiy asoslarini belgilab beruvchi nodir manbadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to‘plami. 20 jildlik. 16-jild (Tarixi anbiyo va hukamo, Tarixi muluki Ajam). – Toshkent: Fan, 2000.
2. www.ziyouz.uz – Alisher Navoiy. Tarixi anbiyo va hukamo (zamonaviy imlodagi matni).
3. www.navoi-ast.uz – Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi elektron portali.